

X. RÉSZ.

Tanárok.

1. *Basilus István*.¹ 1524 táján született Kolozsvárt. 25 éves korában külföldre ment s Wittenbergben, majd Jenában tanult 6 évig. 1555-ben hazajött s szülővárosa prot. iskolájában segéd-tanítóságot vállalt, Két év múlva rektor lett s maradt 1564-ig. Abban az évben, mikor Dávid F. és Károlyi összetűztek a *Deus pater est aeterna mens* magyarázata felett, Rettegre ment papnak. 1566-ban újra Kolozsvárt van, mint a magyar eklézsia papja. A következő évben Szegedivel s Sztáraival Tordát áttérítik s ő lesz a város első uniárius papja. Borbély „irodalmi tizedes”-nek nevezi, kinek előkelő hely jut az unitárius gondolat népszerűsítésében; ő a magyar unitarizmus vándor apostola. 1569-ben Váradon 3000 embert térített meg. Azután felkereste Belényest, Békést, Hódmezővásárhelyt, Makót, Szegedet, Csanádot, Temesvárt, Simándot s mindenütt térített. Két évig pihent békési eklézsiájában. 1578-ban Kolozsvárt találjuk, hol tevékeny része volt Dávid pörében. Hű socinianus s ragaszkodott az 1573. enyedi zsinat végzéséhez, melyen Dávid F. megakadott. Gyulafehérváron Blandratáék mellé állott s Dávid ellen vallott, amiért sociniánus paptársaival egyetemben heves megtámadtatásban részesült. Karádi, az alföldi eklézsiák püspöke mélységes elkeseredésében maró gúnyos levelet írt Dávid F. egykori segédpapjának. Basilus meglepően higgadt s tárgyilagos hangon felelt. 1579-ben eladta a kolozsvári piacon levő szögletházát 800 frtért s néhány hívével elindult az Alföldre, hogy az élőszó erejével békítse ki az ellentéteket. Szeged, Simánd, Temesvár, Makó estek útjába, melyről a fejedelemhez küldött beszámolójában azt mondja, hogy annyira elvannak telve „zsidózó vélekedésekkel és tévedésekkel, melyekért Dávid F. elítéltetett”, hogy hasztalan velök minden vitatkozás. Nov. 28-án már haza érkezett. 1587-ben köblösi pap volt. Élete vége felé terhes anyagi viszonyok közé jutott. Ka-

¹ Borbély: Unitárius polemikusok. Ker. Magvető, 1909. 313—317.

nyaró szerint (Könyvszemle, 1896. 328.) 1592-ben halt meg mintegy 65 éves korában.

Basilus István testvére, Balásfy Ferenc, egy 1571. évi adat szerint orvosdoktor, az 1565. évi városi számadás szerint a város iskolájában 1564-ben három hónapig lektor volt („qui in schola civitatis lectore vacante tribus mensibus lectoratum exercuisset”). (Ker. Magvető, 1898. 34. l.).

2. *Glirius Mátyás*. Basilus 1579 dec. 5-én Karádihoz írt levelében ezeket mondja róla: „Ez articulusoknak második részének utolsó cikkelyében akadott és ütközött vala meg Dávid Ferenc, egy zsidó doktor által elhitevén, mely dolgot a kolozsvári tanács megértvén elküldék városukból és most Lengyelországban lappang”. Possevino jezsuita Transilvania c. 1584-ben készült munkájában² mondja: Megkérdezvén az erdélyieket, hogy honnan vette Dávid Ferenc zsidozó hitét, non poterano fare altro che et pervertire la manifestissime profetie del testamento antico, stimolati da quel *Glirio* Gudaizante et da altri“. Hogy Dávid Ferenc hitének kialakulására Gliriusnak szerepe volt, azt Pokoly³ is említi: Palaeologus és Glirius „mutattak útát” Dávid Ferencnek a Krisztus nemimádása tanának megtalálására. Dávid Ferencnek e tárgyban Palaeologus Jakabbal való levelezése, valamint az a körülmény, hogy védelmére a Defensio Fr. Davidis-t Palaeologus, Glirius és Dávid Ferenc fia, János, írták (Sandius Bibliotheca Antitrinitariorum 59. l.) — nemkülönben, amit Basilus ír a „zsidó doktorról” —, aki pedig a legnagyobb valószínűség szerint Glirius volt, arra mutatnak, hogy Dávid Ferenc Palaeologustól és Gliriestől kölcsönözte a Krisztus nemimádására vonatkozó és ezzel egybefüggő nézeteit. Borbélynál⁴ ezeket olvassuk róla: Csak a véletlen szerencse folytán tudunk róla, mert nevét annyiszor s annyi-féleképen változtatta, hogy nehéz dolog megállapítani, vajjon mikor és hol, melyik néven szerepelt. Eredetileg Vehe Mátyásnak hívták s kaiserslauterni diakonus volt. Neuserrel s Sylvanussal együtt Speierben ő is fogságba került, honnan csak úgy szabadult ki, hogy büntetését száműzetésben szabták ki rá. Sietett is erre elhagyni Pfalzot s Neuser titkos utasítása szerint Kolozsvárra jött. Időközben nevét előbb Dietrichus Dorschiusra, majd később Nathanael Aelianus Matthaniere változtatta. E neveket bizonyára bujdosása alatti incognitója végett vette fel. Kolozsvárra jövén Matthias Glirius lett belőle s Erdélyből való eltávozása után e nevét állandóan megtartotta. *Kolozsváron*

² Veress Endre: Fontes rerum Transilvanicarum III. 104. l.

³ Az unitarizmus Magyarországon. Protestáns Szemle, 1898.

⁴ A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. K. Magvető, 1924.

lector volt az előbb Sommer, majd Palaeologus igazgatása alatt állott iskolában.

Minthogy pedig Sommer a legnagyobb valószínűség szerint 1571—73-ban, Palaeologus 1574—75-ben volt igazgató, Glorius lektorsága erre az időre esik. Uzoni-Fosztó nem tud róla. Kanyaró szerint Glorius kolozsvári orvos volt, lektorságáról nem tud semmit.⁵

3. *Theobald*. Mindössze annyit tudunk róla, amit Uzoni-Fosztónál (Hist. eccles. I. 238.) és Jakab Eleknél (Dávid F. emléke, 242. l.) olvasunk, hogy Dávid Ferenc árvái a város jegyzőkönyve szerint 1579 febr. 20-án „a Theobaldus lector Kolozsvárra hozására Dávid Ferencről küldött 73 frtnak refusiójáról instáltak”. Milyen nemzetiségű volt, honnan jött, mit tanított, meddig élt Kolozsvárt, vagy innen hová ment, minderről semmit sem tudunk.

4. *Laskovius János*. Hogy 1580 körül volt lektor, Uzoni F. abból következteti, hogy Sommernek János Zsigmond felett tartott beszédjével együtt össze van kötve több műve s ennek elején ezeket olvasta: Ezt a töredéket magyarországi Baranyából való Laskovius J. úr, „praeceptor dignissimus” adta Kolozsvárt Váradi Jánosnak, 1580 május 20-án. És hozzáteszi:

*Clarus erat, qui isthaec epigrammata finxerat olim
Clarus Joannes muneris ipse dator
Horum nomen, honos trifido nunc vivit in orbe
Et celebris semper fama perennis erit.*

Váradi őt clarissimusnak és praeceptorának mondja, miből Uzoni azt következteti, hogy lektor volt.

5. *Neotytus Péter*. Szász származású, a jezsuita rendben nevedett, de a csuhát ledobva, kilépett a rendből és a róm. kath. egyházból s főiskolánkban lektor lett. De minthogy folytonosan izgatott a jezsuiták kollégiuma és szemináriumára ellen, Campani jezsuita tartományfőnök mindent megmozgatott, hogy eltávolíttassa a városból. P. Possevino Antal⁶ Kassáról 1583 okt. 20-ról ír Báthori István királynak s kéri, űzesse ki Kolozsvárról, vagy egész Erdélyből azt a Németországból Kolozsvárra vetődött izgató szász Jánost, aki magaviseletével közbotrányt okoz: „Accidit item Claudiopoli, ut quidam e Germania Joannes Saxo (Veres aljegyzetben: talán azonos Neotytus Péterrel), qui aliquamdiu se finxit unum esse nostris, in haereticorum castra confugerit. Nunc vero apud Arianos, nunc apud alios

⁵ Bogáti zsoltárai az árulók és üldözök ellen. Ker. Magvető, 1902.

⁶ Veress E. Epistolae et acta Jezsuitarum Transylvaniae temporibus Principum Báthory (1571—1613) I. kt. Budapest, 1911. 306. l.

agens collegium oppugnare et adolescentes subvertere nititur. Nos in eum jure agere possumus, qui nostrae se subdidit potestati, votis, vita, ipsoque quem in Dei conspectu debet victu et omnibus necessariis rebus, quibus a societate sustentatus est. Is, igitur, si in potestatem nostram tradatur, aut certe ex omni principis Ill^m-mi ditione *protinus ejiciatur* faciet Regia Majestas rem se dignam, scandalum illud tollet collegio et seminario, quae (non minima spe) Ungariae iam ipsi universae bonum odorem praebeat. Id ego Societatis nomine enixe a Regia M^{te} contendo, cui omnia felicissima precor“.

P. Campani 1584. febr. 26-án Kolozsvárról örömmel írja⁷ Bolognetti nunciushoz: *Così anche la, Dio gratio siamo liberati da quel Sassone che pientatosi nella scuola Ariana, portava grandissimo danno a questo collegio et seminario. Tehát 1584 elején már megszabadultak Neotythusól. Campani 1585 dec. 1-ről Aquavivának írja: a szeminarium annyira virágzik, hogy haereticus nemesek is odaviszik gyermekeiket, ami majdnem mindég átállással végződik és „Szász Péter iskolája teljesen üres“. „Etiam si accedant haeretici, statim adducuntur ad conversionem. Iam fere collegium nostrum spoliaverat scholam haeticam, cujus rectorem Saxonem illum Apostatam nudius tertius tandem summa contentione habita in utroque senatu regio et civitalis fugavi et per lictores quaesitus est, ut traderetur mihi . . . Nihil in causa Saxonis ab illo impetrare potui (t. i. a fejedelemtől, akit kálvinista predikátor kísért, mikor őket meglátogatta); sed converti me ad minorem senatum, et partim minis, partim pollicitationibus boni officii praestandi apud Ser-mum adduxi ad id, quod hoc scripto, quod in senatu audientibus omnibus notario dictavi, continetur. Denique capiendum est, quod possumus nunc, futura Domino commitendo“.*

Frankennél is látni fogjuk, hogy Franken és Péter kiűzésére 1585 aug. 9. levél szerint kéri a királyt; másfelől Campani szerint 1584 elején már megszabadultak tőle, viszont ugyanő írja 1585 dec. 1-én, hogy a szász Péter iskolája teljesen üres. Nem tudok eligazodni ezeken az ellenmondó adatokon. Más Péterről volna szó?

Pokoly egyháztörténetében (I. 276. l.) szintén megemlékezik Franken és Neotythus üldöztetéséről. Campani, az erdélyi jezsuiták provinciálisa a legmerészebb hangon követelte, hogy az ex-jezsuiták üldöztessenek és az országból számkivettessenek. „A kormányzó tanácsosok ellentállottak ezen botor és vakmerő kívánságnak, de „egy csoda által megindítatva“, t. i. mindeni-

⁷ Veress: *Epistolae et acta* II. 48. l. és Veress E. *Oklevéltár a kolozsvári Báthori-egyetem történetéhez*. Erdélyi Múzeum, 1906. 367. l.

köknek egy-egy gyermeke hirtelen meghalt, már hajlandók lettek volna engedni, csak hogy akkorra már mindkettő elmenekült". Ezt 1584-re teszi. Franken 1585 dec. 1-je előtt már elmenekült ugyan, de nem véglegesen, mert 1589-ben ismét Kolozsvárt volt. Hogy mi lett Neotytus további sorsa, nem tudjuk. Campani Szász Péter iskolájáról beszél és rektornak mondja őt, aki nagy kárt okozott az ők kollégiumának, ami arra enged következtetni, hogy talán tényleg igazgató volt?

6. *Franken Keresztély*. Gardelebenben született Brandenburgban 1549-ben ág. ev. szülőktől. Husz éves korában a kath. hitre tért és Rómában a jezsuita-rendbe lépett. De ehez a hitéhez sem maradt hű. Később Lengyelországban Chmielnitzben egy ideig rektor volt s megismerkedvén az unitáriusokkal, azok nézeteihez csatlakozott. 1584 végén szabadgondolkodása miatt kénytelen volt Lengyelországot elhagyni. Üldözésének oka az volt, hogy írt egy könyvet a háromság ellen, melyet Radecius kinyomtatott, amiért nyomdáját elkobozták, s őt fogságra vetették. Frankennak pedig menekülnie kellett. Erdélybe menekült s itt Gerendi kastélyában talált oltalmat. Franken Gerendit és Bogáthit közös barátjuknak mondja (*Bogathius noster*) Gerendről Olczonára 1584 dec. 29-ről írt levelében. Innen jutott be valószínűleg pártfogója segítségével Kolozsvárra lektornak. Capeci rektor⁸ 1585 aug. 9-ről Campano provincialisnak írt levelében mondja róla és Neotytus Péterről, hogy a király rendeletet adott ki a kormányzónak, hogy mindketten kiűzessenek, mindkettő Kolozsvárt van s különösen az fáj a rektornak, hogy példát adnak másoknak, hogy büntetlenül ők is oly nagy kárt okozhatnak nekünk s lássa a provinciális, mit kelljen tennie a királlyal, nehogy ebben az országban a katolikus hit a jezsuiták miatt kipusztuljon, amint egy katolikus mondotta. Ugyanez év aug. 26-áról Campani írja Aquaviva generálisnak, hogy Kolozsvárt kieszközölték Franken száműzését, vagy ha ott lappang, elfogását s a szász Péternek a kormányzónál és kolozsvári tanácsnál kiűzését. December 1-éről Frankenről jelenti, hogy elmenekült s azt mondják, hogy vissza akar térni a kath. hitre s kérdi, nem volna-e jobb tehetsége s hirhedtsége miatt egyszerűen visszafogadni. Hiszen pusztá visszafogadásával megvolnának cáfolva összes veszélyes és hazug iratai. Ezekből világos, hogy Franken 1585-ben a kollégiumban lektor volt és Báthori István rendeletet adott ki, hogy a szász Péterrel együtt száműzzék, vagy fogják el és hogy ő dec. elseje előtt menekült. Hogy hová menekült és meddig volt távol, nem tudjuk. Nem ment örökre, mert 1589 április 12-én Kolozsvárról Gerendihez

⁸ Veress Endre: *Epistolae et acta*. II. 118, 130, 142, 1.

írt levele bizonyítja, hogy akkor kolozsvári tanár volt. Sandius szerint 1590-ig működött itt. Trausch szerint 1590-ben a török háború miatt elhagyta Erdélyt és Prágában ismét a katolikus hitre tért. 1595-ben Regensburgban tartózkodott.⁹ Kolozsvárt halt-e meg, vagy hazájába visszatért, nem tudjuk. A város számadás-könyveiben 1588 február 17-ről olvassuk: „Biró uram és egész tanács akarattjából, mikoron Frankét beiktatták, az oskolában bevették volna...” Ebből az adatból az látszik, hogy beiktatása nem mindjárt működése megkezdése idején, hanem jóval azután történt. Rávonatkoznak még a következő adatok is: 1589. II. 11 én csináltatnak neki egy könyvnek való pulpitust, új fogast, egy karszéket, egy asztalt, egy nyoszolyát. „Ugyan az ő házában való üveghablakot hogy megfoldoztattuk, attunk Zeoch (Szőcs) Jánosnak d. 44.” „Item az ő házában való két ajtó zárját hogy megcsináltattuk egy kolcscsal egyetembe, attunk azoktól Lakatos Tamásnak d. 32. Ugyan neki Frankennak vettünk egy szán fát d. 52. Item az nagy árnyékszéken Frankennak kiben csináltattunk egy sedest. Arra való retesz és lakattal attunk d. 12”. Május 13-án: „Csináltattunk Frankennak az ő házába két padszéket, egy embernek való karszéket, az külső ház ablakára fából egy jó szélyes két táblát. Asztalos Lukácsnak attunk d. 60”.

Munkái: *Colloquium Jesuiticum toti orbi Christiano ad recte cognoscendam Jesuitarum religionem utilissimum.* Bécs, 1578. — *Paradoxa sex de adoratione panis et vini in Eucharistia.* Basel, 1579. — *Responsio ad tres orationes Warkavicii Jesuitae. Quibus regem Stephanum et senatores ad protestantes persequendos incitat.* — *Disputatio cum Fausto Socino de christi cultu religioso.* 1584. Rakow, 1618. — *Epistola ad Synodum Fratrum Polonorum Vengraeviae celebratam,* 1584. — *Antigroscius, seu contra Jacobum Groscium. De tremenda trinitate.* — *Antigroscius Secundus.* — *Commentationes in Epicteti philosophi stoici enchiridion cum praefatione ad candidum lectorem.* Kolozsvár, 1585. — *Praecipuorum enumeratio causarum: cur christiani cum in nullis Religionis doctrinis mobiles sint et varii, in trinitatis tamen retinendo dogmate sint constantissimi.* Kézirat. — Írt egy rövid imát is, amit Gerendinek küldött. Nem mondja meg, hogy kéziratban-e, vagy nyomtatásban.

7. *Tóbiás.* Erről a tanárról nagyon keveset tudunk. Kolozsvár város számadás-könyveiben olvassuk a nevét először 1589 május 13-án, mint deákét, mikor Franken lakására és bútoraira tesznek kiadásokat (l. Frankennál). Azután 1590 aug.

⁹ Jakab Elek: Gerendi János és Franken Keresztély. Ker. Magvető, 1893. Trausch, Schriftsteller-lexikon. I. 537.

14-én, mikor „az 906 frtról“ adnak ilyen számot: „Az scholabeli négy professzorokra, Eniedy Györgyre, Christianus Frankenre, Zentmargitay Jánosra és Tóbiásra; ezeken kívül az négy collaboratorokra, a két cantorra, az alumnusokra, mind akik idegen országokban s mind akik itt a scholában taníttatnak, viszontagh minden szombaton az közönséges deákok intertentiojokra, utolszor hordók kötésére, bor, búza betakaríttatására, szegényeknek és nyomorultaknak való alamizsnálkodásra s minden illendő költségekre költ universaliter fl. 864 d. 34“

8. *Spangenberg Evererdus*. Antwerpeni származású és Németországból Lengyelországon át került Erdélybe. Kolozsvárt 1593–96 között tartózkodott s különösen a Pauli—Enyedi-féle christológiát terjesztette. Enyedi halálának évében elhagyta Erdélyt, Rakowba ment s itt élt 1610-ig, mikor május 18-án a lengyel unitáriusok Németországba utasították ki, Borbély szerint azért, mert Enyedihez hajló felfogását nem változtatta Socinus Faustus szerint. Socinus Faustus 1593 márc. 14. Italiából hazatérő s útközben nála Krakkóban időző Gyenge Fabius által küldi Radecius Máténak Spangenberghez címzett levelét. E levél végén üdvözetét küldi Kolozsvárra Erasmus Jánosnak. Egy másik levelében 1596 aug. 10-én ugyancsak Krakkóból Kolozsvárra visszautasítja Spangenberg azon kívánságát, hogy mondja meg, mikor fognak a dolgok jobbra fordulni.

Különben nem tudjuk bizonyosan, hogy pap volt-e vagy tanár.¹⁰

9. *Dipsei Mátyás* (Mathias Dipsensis). Kolozsvár város számadás-könyvében 1595 jan. 14-én az expensa diversa rovatban olvassuk: Dipsére vitte D. Nicolaus Conradust és az lektorságra hivattatott D. Mathias Dipsensist Markos Lőrinc 2 lóval fl. 1 d. 50. Négy nap mulva jan. 18-án: Eodem ment Mattes Holtzapffel Dipsére az szász lectorért D. Mathiasért, hogy egyetmását könyveit mit és ő magát felhozza, 4 lóval: fl. 3. Febr. 8-áról pedig ez a feljegyzés: Plebánus uram cédula által megtalálá biró uramat, jelentvén, hogy ő fl. 4 adott volna Nicolaus Conradusnak költségül, hogy fáradgyon és az szász földére mennyen egy tudós ember keresni lectorságra az scholában. Nicolaus azt elköltötte, fáradván mindenfelé menvén és heában nem járván; kíváná azt, hogy őkegyelme megadatná. Biró uram meghagyá és megadtam fl. 4.

10. *Fischer Simon*. Kolbergi pomeraniai származású volt. Retorikát és aritmetikát tanított, Cicero Milo mellett tartott beszédjét magyarázta és Molnár Gergely dialectikáját is kezdte

¹⁰ Borbély: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története, Ker. Magvető, 1923—24.

magyarázni. Mikor kezdte lektorságát, nem biztos. 1594-ben már az volt.

Munkája: *Dialectices praecepta breviter ac methedice in schola Claudiopolitana studiosis proposita, tribusque libris distincta*. Claudiopoli 1599. Címlapján 11 latin pár versből álló epigramm van Deidrich Györgytől. Ajánlva van Pulacher István kolozsvári birónak és a tanácsnak. Ebben mondja, hogy a kolozsvári iskolában retorikát és aritmetikát tanított, Cicero Milo mellett tartott beszédjét magyarázta s Molnár Gergely dialektikáját is kezdte magyarázni, de mivel igen terjedelmes volt, tanítványai számára rövidebben és jobb módszerrel átdolgozta. Ezek közül üdvözlő verseket írtak hozzá Broser János lektor és Tex (toris) András. A könyv végén Aristoteles és más dialektikusok műveiből néhány vitatételt bocsát közre, tanítványai kedvéért megrövidítve s tanítványai öngyakorlata végett. Közölve van 6 vitatétel s ugyanannyi vitázó ifjú neve: Dipsei Márton és Máthé, Szépmezei Lőrinc, Salicaeus (Fűzi) Gergely, Gischner Ádám és Lisbona János. A végén: „A ti igen tiszteletes és tekintetes uraságtoknak kész szolgája s iskolátok lektora Fischer Simon”. Nyilvános vitájának címe: *Disputationes aliquot, doctrinam de praedicamentis et praedicabilibus ex Aristotelis et aliorum dialecticorum scriptis desumptam et compendiosa facillique methodo congestam complectentes, exercitii causa etc...* propositae a S. F. Szintén a *Dialectica c.* könyv végén jelentek meg. E könyvet Kénosi Tőzsér J. ismerte, ma nem létezik. Nem tudjuk, hogy további életsorsa mi volt.¹¹

11. *Deidrich György*. Tekében született, Besztercén, Szebenben és Kolozsvárt tanult és 1587-ben a strassburgi főiskolára ment. 1589-ben megkapta itt a magisteri fokozatot. Innen Rómába került, ahol egy kocsmai verekedés miatt elfogták és elzárták. Egy jezsuita priornak latin költeményt írt és ezért kiszabadult, sőt V. Sixtus pápának be is mutatták, aki ez alkalommal azt mondotta, hogy az erdélyiek gonosz eretnekek, mert kiűzték az ő jezsuitáit. A pápa képét adományozta neki, ami később sok bosszúságot okozott. Visszatérése után 1591-ben a szebeni iskola igazgatója lett, ahol a könyvtárt rendezte s a gimnáziumot magasabb intézetté próbálta fejleszteni. 1592-ben Hermann Lukács lektor azzal vádolta, hogy a pápának megcsókolta a lábait s bizonyos gúnyiratok szerzője. A bíróság mindkettőt elbocsátotta a szolgálatból, de 1593 május 12-én őt ártatlannak nyilvánította s ellenfelét rágalmazónak. 1594 április

¹¹ V. ö. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. Jakab Elek: Kolozsvár története. II. 410. I. Magyar-lengyel érintkezések a XVI–XVII. században. Századok, 1892. Régi Magyar Könyvtár. II. 294. I.

24-én meghalt az atyja s ő utódja lett a papságban. 1598-ban kizáratott a papságból.¹² Hogy mi volt e kizárás oka, azt megmondja Teutsch,¹³ aki szerint azért kellett hivatalát 1598-ban elhagynia, mert szocinianus elveket hirdetett. Sem Seivert, sem Teutsch nem tudnak további sorsáról. Kanyaró,¹⁴ mint Szeben leghíresebb iskolaigazgatójáról emlékeznek meg, de nem tudja idejövetelének okát. A fennebbi évszámmal nem egyezik Kolozsvár város számadás-könyvének az az adata, melyben 1594 január 21-ről ezt olvassuk: „Német Mátyás hozott az lectornak Tekéből három lovon szekeren könyveket. Attam neki fl. 2 d. 62^{1/2}“. És december 7-én: „Biró uram, egész tanács akarattya-ból attam Miklós deáknak, hogy Besztercére ment az lectorért, költségére fl. 2.“. Nem tudom, hogy itt két lektorról van-e szó s az előbbi Deidrich-e? Uzoni-Fosztó azt írja róla, hogy Göcs Pál, a főpap, azzal vádolta, hogy be akarja hozni a gyermekkeresztelés és esketés r. katolikus formáját, melyet az unitáriusok elvetettek s mikor ezt megtiltotta, a szász polgárokat megnyerte, ellenszegült főpapjának s tagadta, hogy az ő eklézsiája a magyar eklézsiától függene. Így szakadást indított és lázadást szított. 1603 ősze után halt meg, mi kitűnik Filstich Péter vallomásából, ki 1608 május 9-én a Székely Mózesnek történt város megadás ügyében tanuként kihallgattatván, előadta, hogy mikor a Bastától kirótt 70.000 frt megfizetéséről Ádám János házában az óvárban tárgyaltak, ott volt „az megholt Deidritius és János pap, az mostani szász prédikátor is“. Ez a tárgyalás 1603 őszén volt.¹⁵ Végig alkalmazva volt-e, vagy állásáról mennie kellett, nem tudjuk bizonyosan. 1599-ben még a szászok koncionatora volt. Seivert 11 munkáját sorolja fel s megjegyzi, hogy Radeczius Bálint 1620. évi Gesangbüchleinjében levő Deus creator omnium kezdetű ének fordítása: Der du bist Schöpfer aller Ding a Deidrich műve.

12. *Broser János*. Segesvári krónikájában *Idensisnak*, Kénosi—Uzoni *Jadensisnak* írja, ami a Beszterce melletti Jád falutól származik, ahol akkor voltak unitáriusok. A Broser név meg Szászvárosit jelent (Bros = Villa S. Ambrosii), ami születési helye lehetett. Segesvári így ír róla: „1622 2-da dec. holt meg az jámbor istenfélő keresztény, szász prédikátor Johannes Broserus Idensis, az ki az városnak 24 esztendeig prédikált, sok nyomoruságokban és ellenség között orozva is; mert akkor az németek regnáltak rajtunk és az templomunkat is elvették vala

¹² Seivert: Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten. Pressburg, 1785. 73. l.

¹³ Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen, I. 373.

¹⁴ Szász tanulók iskolánkban. Ker. Magvető, 1905. 355. l.

¹⁵ Kolozsvár város perjegyzőkönyve, 1606—1609. 117. l.

az pápisták. Mely pestisben sokszor napjában volt 125 halott is és még több is. Az 1623. esztendőben is januáriusban grassált és nyárban ugyanakkor is sok ember holt meg ebben az esztendőben pestis miatt". Uzoni szerint Fischer Simon kartársa volt a lektorságban. Petrus Cromer kollaborátor naplójában 1600 május 15-ről írja: Lector scholae Johannes Brosserus in matrimonium duxit virginem pudicam, Külföldi egyetemekről visszatérve 1599-től 1603-ig volt lektor, a szépmesterségek és filozófia mestere. Valószínű, hogy a lektorságból lett szász koncionator. Beszéde és német ruhája védte meg őt, mikor a németek kiűzték a városból a magyar papokat, Ő a gyülekezetet titkon összegyűjtötte s Biró úr házában a Főtér keleti oldalán bezárt ablakok mellett prédikált a szegény unitáriusoknak magyar és német nyelven, míg Bocskai visszaadta a templomot. Ez így folyt, míg Toroczkai Máté püspök, Göcs Pál igazgató, Szentmártoni Bálint, Annon, Lisznyai Gervasius, Sammarianus Joó Márton stb. a száműzetésből visszatértek és 1605 július 21-én a plebánia-ház és a piaci templom visszaadattak. 1606 óta az egyházi tanács jegyzője, Jakab Elek forrásában így kifejezve: J. Broserus notarius fuit Consist. Claudiop. ab 1606, scripsit usque 1622. 17 Aug. in Protocollo folia 81. sub. M. Toroczkai et V. Radecio ipse coepit protocollari. Dávid Ferenc beszédeit így jellemzi: Kezdetben csak pergit, explicat, applicat, a középben *fervescit* et pergit, explicat, applicat, ulla condemnatione, a végén pedig *fatigatur, molliter dehiscit* et sic dictante Spiritu S. finem imponit.¹⁶

13. *Cromer András*. 1603-ban ment Csanádival együtt külföldi akadémiára Olaszországba, ahonnan vele együtt tér vissza 1608 jun. 8-án. A filozófia és orvostudomány doktora volt. 5 évig és 6 hónapig szolgált s 1613 dec. 13-án a rablók Feleken megölték, mikor Gyulafehérvárról a fejedelem meggyógyítása után hazatérőben volt. Testvére Péter tordai rektor feljegyzéséből tudjuk ez adatokat.¹⁷

14. *Gischner Ádám*. Hidelvei szász származású, 1599-ben Fischer Simon lektor logikai vitatételeit védelmezte, azután néhány évig külföldön volt, honnan hazatérve lektor lett s működött 1626 febr. 24-ig, mikor átállott a kálvinista egyházba s lektor lett a kálvini „kis iskolában”. Mikor a 30 ablakú Apellatiumot elvették s a kálvinista szászoknak adták, 1628 dec. 3-án „prédikált először az Apellatiumban a szászoknak amaz hittagadó Adamus Gischner hidelvi fiu, aki igaz hitit megta-

¹⁶ Jakab Elek: Broser Péter élete és krónikája, Ker. Magvető, 1895. 96–104. l. — Segesvári: Erdélyi történelmi emlékek. IV. 191. l. — Uzoni F. Historia eccl. II. 163. l.

¹⁷ Kénosi-Uzoni: Hist. eccl. II. 207.

gadá és kálvinistává lőn, mindeneknek csúfjává téve magát érette¹⁸.

15. *Ifj. Varsolci János.* (írják Varsócinak is). Atyja V. M. János, az 1582 ápr. 18-án meghalt Sztárai Miklós tordai pap utódja, kit a kolozsvári unitárius eklézsia 1607-ben meghívott papnak, de az 1607 jun. 10. kolozsvári zsinat nem engedte meg az eltávozást, hanem azt határozta, hogy legalább még egy évet töltsön ott. Ez a határozat szeniornak mondja, de nem a kör, hanem az eklézsia szeniorának, ami talán idős-et jelent, aminthogy major pastornak is mondatik. 1608-ban jött Kolozsvárra s itt halt meg 1628 március 9-én. Fia János¹⁹ 1608—11-ben a kollégiumban tanuló, 1613-ban a kolozsvári iskola kollaboratora, 1617—18-ban a rakowi főiskolán tanult Lengyelországban s innen hazatérve lektor lett 1618-ban. Később pap az akkor gazdag jövedelmű kolozsi eklézsiában, ahol fiatalon halt meg. 1621 ápr. prid. Kal. halotti verse van Péchy Simonné, Kornis Judith felett, ahol kolozsvári lektornak írja magát. Enyedi Gy. Explicationes c. könyvébe kötve van Varsólczinak 3 és fél levélen latin nyelvű verse saját kezeírásában. Címe ez: Antitheses doctrinae Christi et Antichristi; in quibus singulis locis ex sanctis literis demptis opponitur falsa adversariorum opinio in rithmicos versus redacta a Joanne M. Varsolcio Juniore in schola Claudiopol. Anno Dni 1609. s végül: Claudiopoli in suo musaeolo Joh. M. Varsolczy scribebat A. Dni 1610 feria quarta proxima post festum circumcisionis Dni nostri Iesu Cristi.

16. *Makai* (= Machovita, Benczédi szerint Makkai) *István.* 1616 nov. 30-án iratkozott be a leideni egyetemre 26 éves korában. 1620-ban lektor volt Járai Sámuellel együtt. Mikor 1626-ben a Disciplina ecclesiasticat összeállították, konzisztor volt. 1638 jul. 10-én Dézsről hazajő (Fasc. I. 157.). 1644 május 18-án a szeniorválasztáson a szenior magyar papnak írja (Fasc. I. 237.). Résztvett a Disciplina Eccl. összeállításában Járai Sámuellel együtt.²⁰ Csanádi Pál felett 1636 dec. 9. ő tartotta a halotti beszédet. Uzoni kérde, hogy talán Makóról származott és a ma is élő Makai-család őse?

17. *Járai Sámuel.* (1623—1643). 1590-ben született Tordán, Kolozsvárt tanult. Külföldi akadémiákról hazajöve, néhány évig lektor volt Kolozsvárt, 1623-tól pap, 1632 aug. 23. plebánussá választatott. Gyenge és beteges ember volt. Míg Beke Dániel

¹⁸ Erdélyi történelmi emlékek. IV. 195. l.

¹⁹ Benczédi G.: Az unitárius kollégium tanárai c. kézirati colligatumából. Az unit. egyház levéltárában.

²⁰ Dr. Tóth György: Az unitárius egyház rendszabályai, Kolozsvár, 1922. XV. l.

püspök nem lakott Kolozsvárt, 1637 ápr. 22-én ez a címe: a kolozsvári eklézsia főtemplomának papja, Kolozs és Doboka megyék unitárius eklézsiáinak esperese, a kolozsvári papiszék assessora. 1633—35-ben dühöngő pestis ellen két könyörgést írt. Az 1654. évi derzsi zsinat meghatározta, hogy a papok napi imáikba azokat az imákat használják, melyeket Enyedi György, Torockai Máté és Járai írtak. Szinnyeinél olvassuk róla: Czivittinger Sandius után azt írja munkáiról: *Edi curavit tractat. de divortiis in 4. et complura alia.* Meghalt 1643 nov. 23-án. Temették nov. 26-án. Egyházi beszédet mondott felette a plebánia kapujában Beke, halotti beszédet mondott elegáns magyar nyelven Dálnoki Mihály rektor, mellyel az egész hallgatóságot megrikatta, a temetőben Dálnoki István tordai pap és aranyoskőri esperes, latin beszédet ugyanitt Dálnoki Lőrinc kolozsvári lektor. Uzoni közli síriratát. (*Hist. eccl. II. 156. I.*)

18. *Rákosi Nagy Boldizsár.* Uzoni úgy sejtí, hogy Rákosi Boldizsár rektor családjából származik, aki az aranyosrákosi Nagycsaládból való. A ref. Bőjthi Gáspár vásárhelyi iskolaigazgatóval irodalmi vitája volt 1621-ben, melynek bizonyítéka e két munkája kéziratban: *Argumenta quaedam trinitatem et incarnationem Dei impetentia.* És: *Defensio argumentorum Balthasaris Rakosini adversus responsionem Casparis Bojthi. Radnothini, 1621.*

19. *Márton deák.* Mindössze annyit tudunk róla, hogy német lektor volt s valami esés következtében a fején seb lett, melyet István és Sándor nevű borbélyok gyógyítottak, amiért 10 frtot kaptak. (A város 1624. évi számadás-könyvében febr. 5., 7., márc. 8. és 13-áról.) Három ízben Márton deáknak, egy ízben Martinus lektornak van nevezve, egyszer német lektornak.

20. *Nicolaus.* 1625 ápr. 7-én Nicolaus lektornak egy sarúért, mentéért és nadrágért 15 frt 50 drt fizettek. 1626. márc. 11-én: „*Ex com. Ampl. Sen. Szabó Márton az szabók céhmestere csinálván Nicolausnak, mikor lektorságra tavaly recipiáltatott volt, egy síp (szép) új mentét, egy nadrágot és azután egy felső ruhát is. Tött az munkája 2 frtot.*”

21. *Tordai János.* 1620-ig tanuló volt Csanádi rektor, Makai és Járai lektorok alatt. Uzoni közli nagyon terjedelmes búcsú beszédjét az igazgatótól, amelyet az egész ifjúság jelenlétében mondott el s hozzáteszi, hogy ez a szokás megy ki a divatból s átváltozik úgy, hogy a kilépők a rektortól, lektortól és tanuló társaiktól „domatim” búcsúznak. S ma ilyen nyilvános búcsúbeszédet csak ritkán és rendkívüli esetekben mondanak. 1624 jul. 21-én az Odera melletti Frankfurtban iratkozott be.²¹ Elvégezvén egyetemi tanulmányait, hazajött s 1626

²¹ Odera melletti Frankfurt unitárius hallgatói. Ker. Magvető, 1895.

márc. 26-án szenátorok és papok jelenlétében ünnepélyesen iktatták be lektornak. Beszédje: *Nosce te ipsum.* (Fasc. I. 50.) Lektorsága második évében magyarra fordította Dávid király zsoltárait: *Szent Dávid király soltári, magyarul irattattak T. J. áttal, Kolozsváratt az egy Istent, a Jézus (aki Krisztus) tudománya szerint tisztelőknek scholájokban. 1627-ben.* Kéziratban maradt szép magyarsággal írt énekeskönyve, melyből a későbbiek, Szent-Ábrahámi is sokat átvettek. Torockai Máté kátéja 12. kiadásában ajánlást írt Tolnai Jánoshoz, Kolozsvár királybirájához. Maradtak fenn neve alatt reggeli, esti és vasárnapi imák. 1634-től már kolozsvári pap volt s az 1634—35. évi nagy pestis idején két imát írt. Meghalt 1636 jan. 13-án s másnap nagy pompával eltemették. (Fasc. I. 135)²²

22. *Solymosi Boldizsár.* 1628 szept. 5-én Radnóti István főbíró temetésén, mint primarius studiosus, verset szavalt. (Fasc. I. 66.) 1630 július 2-án iratkozott be a paduai egyetemre az artisták anyakönyvébe. Négy évi tanulás után hazajött s 1634 őszén primarius lektor lett. Az eklézsia 1635. évi számadáskönyve szerint: Anno 1634 die 25. Nov. csináltattunk Solymosi uramnak egy nyoszolyát Asztalos Bálinttal, hársfából fl. 1; item egy táblát 50 dr. Egy 1635 febr. 9-i bejegyzés lektornak nevezi. A város jegyzőkönyve Ölyvesi (Vulturinus) Boldizsárnak nevezi, holott anyakönyvében és síriratában Solymosinak (Falconensis) van mondva. Az Ölyvesi név talán a családot, a Solymosi a születés helyét jelenti? 1636 márc. 11-én meghalt (Fasc. I. 136.), 14-én temették. Sírirata a köztemetőben: Hic jacet doctrina et eruditione consummatiosissimus vir Balthazar Solymosi, qui acquirendae politionis doctrinae gratia in celebriorib. Italiae Academiis commoratus, ac tandem in patriam redux factus, in hoc celebri gymnasio Claudiopolitano Primarii lectoris munere, magna laude et maxima expectatione functus, placide in Domino obdormivit A. 1636. XI. Martie Aetatis A. 37.

23. *Bikfalvi Imre.* 1578. évi márciusi tordai zsinat után másfél hónap mulva összegyűlt a kolozsvári országgyűlés, hol a rendek aggódva a Dávid Ferenc „hallatlan és káromló innovatioja” miatt, kérik a fejedelmet, hogy hivassa elé az innovatort s „removeáltassa ab officio”. Blandrata s hívei, a szocinianus antitrinitariusok különválnak s elválásukat bejelentik az országgyűlésnek azzal, hogy ők a János Zsigmond alatt törvényileg elismert jogi alapon állanak. A meggyanusítottak az év derekán zsinatban tiltakoztak az újítás ellen s hogy igazságukat ismételten bizonyítsák, hittételeiket újból átvizsgálták

²² V. ö. Budapesti Szemle. IV. 1858. 28. I. Keiesztény Magvető, 1896. 94—101. I. Magyar Könyvszemle, 1895. 325. I. Századok, 1908. 357. I.

és megállapították. „E gyűlésükről Bikfalvi tudósítá Blandratát, aki rögtön levelet írt Dávidnak s arra kérte, óvakodjék új tanait terjeszteni, mert ha a fejedelem meghallja, kettőjük közül az egyik elveszti állását”.²³ Kénosi-Uzoni²⁴ (I. 314. l.) nem tudja, hogy Bikfalvi koncionátor volt-e, vagy lektor. Toroczkai Máté kátéjába az olvasóhoz ezt az epigrammát írta:

Scripta profana juvant alios, et falsa Deorum
Dogmata; Romulei numina ficta probant.
Maxima doctrinam veneratur tuba Lutheri
Zwinglistas iterum pars inimica colit.
Non minor exequitur Calvinum turba virorum
Instabile hoc vulgus carpit et illum amat.
At doctrina Chii doctoris pura Jacobi
Ex tenebris densis eruta rite nitit.
Hanc osor veri mundus contemnit inique
Sed cultrix veri paucula turba colit.
Hanc brevibus charta hac enodat lector amice
Matthaeus, lege tu, si pius esse velis Emerici N. Bikfalvini.

Chiosi Jakobuson Palaeologust érti, aki Krisztus nemimádása kérdésében Dávid útmutatója. Ez a káté Kolozsvárt jelent meg 1632-ben. Címe: „A keresztényi üdvösséges tudománynak a régi és új testamentum szerint egyben summáltatott értelme a kereszténeknek lelki épületekre. Toroczkai Máté által Kolozsvárott 1632. eszt. nyomtattatott”.

24. *Csanádi Pál* A rektor öccse. 1633 május 25-én külföldi egyetemre ment. Nem tudjuk, mikor jött haza s mennyi ideig volt lektor.

25. *Bonyhai György*. 1636 június 24-én a nagyobb iskola lektorává s egyben a kisebb iskola rektorává tették. 1638 május 9-én Bethlenszentmiklóson pap lett.

26. *Bohemus János*. Lektorrá választották 1638 jan. 2-án s beiktatták jan. 2-án (Fasc. I. 151.), ugyanakkor, mikor Dálnoki Mihály lektort rektorrá választották. A retorikát tanította. 1643. nov. 28-án, mikor Frank Ádám plebánussá választott, a magyarok papja Makai, a szászoké Bohemus. 1644 május 18-án is szász papnak írják. (Fasc. I. 237.) 1647 április 14-én ő beszélt Hoffmann Timotheus lektor temetésén. 1654 jul. 9-én Lengyelországba utazik. (Fasc. II. 102.) 1655 aug. 19-én a Frank Ádám temetésén Ravius prédikált (Fasc. II. 104.), miből arra lehetne következtetni, hogy még nem jött haza. 1677 jan. 13-án Ráchel nevű leányát veszi Szent-Mártoni Dániel. Ekkor még élt.

²³ Borbély: Dávid Ferenc és kora. Ker. Magvető, 1912, 29. l.

²⁴ Hist. eccl. I. 314, l.

27. *Radecius Mihály*. Lektornak választják 1639 február 26-án (Fasc. I. 164.) Tanított etikát és poezist.²⁵ Petrityevity Horváth Kozma naplója szerint 1649-ben is lektor volt.

28. *Dálnoki Nagy János*. Dálnoki Nagy Mihálynak testvér-öccse s bátyjának nagy betegségében, míg Baumgarthust igazgatónak választották, 1648 május 1-től 23-ig helyettese. 1633 ápr. 30-án szenior (Fasc. I. 103.). 1636 jan. 25-én iratkozott be Paduában az artisták anyakönyvébe: Johannes Dalnoki Transylvanus Hungarus in album inclytæ nationis Germanicæ, solutis solvendis, nomen inscripsit. Anno D.: 1636 Jan. 25. Egyidejűleg fizetett beírási díjáról szól ez a feljegyzés: Anno 1635., 25. Januarii. Pro inscriptione Domini Johannis Dalnoki 10 libr. Et pro usu bibliothecæ 3 lib. (Veress, A páduai egyetem magyar tanulói.) 1638 nov. 1-én Dálnoki Lőrincsel hazaérkeznek (Fasc. I. 159.). 1639 febr. 26-án ők ketten és Radecius Mihály lektoroknak ajánlatnak a tanács és tisztelendő urak által (Fasc. I. 164.). Tanít fizikát és theológiát (Fasc. I. 165.). 1640 jul. 19-én papnak megy Torockóra (Fasc. I. 205.), 1648 ápr. 23-án Kolozsvárra hozzák papnak. 1654 ápr. 11-én temetik a püspök, Járai János tanár és Solymosi Boldizsár.

29. *Dálnoki Nagy Lőrinc*. 1634 januárjában lett szenior (Fasc. I. 129.). 1634 őszén ment külföldre. 1635 január 25-én iratkozott be Páduában az artisták anyakönyvébe: Laurentius N. Dalnok Transylvanus solutis solvendis nomen suum inclytæ nationi Germanicæ dedit anno salutis 1635 die 25 mensis Jan. studiosus philosophiæ (Veress, id. m.). 1638 nov. 1-én érkezett haza Dálnoki Jánossal együtt s 1639 febr. 26-án iktatják be őket Radecius Mihállyal együtt. Retorikát tanított. 1661 aug. 25-én halt meg post diuturnos corporis morbos. (Fasc. II. 181.) Páduában Árkosi Gelei Benedekkel egy Porto Emánuel nevű rabbinustól tanult zsidóul s egy 11 lapnyi lelkes értekezést írt a zsidó nyelv tanulásáról, melyet 1643-ban Gelei epigrammjával együtt kiadott. Egy héber kodexet latinra fordított (Századok, 1883. 311. l.).

30. *Árkosi Gelei Benedek*. Árkoson született, Kolozsvárt tanult, 1633 május 21-én felvétetik a diákok közé, (Fasc. I. 105.). 1636 április 6-án kollaborator (Fasc. I. 136.). Ez években mágnást nála nélkül alig temettek. 1635 aug. 26-án Mikó Ferencet temette Gyulafehérvárt, honnan az iskola 300 frtot kapott; 1636 ápr. 21-én Mikó Józsefet Kolozsvárt kötött beszéddel (Fasc. I. 137.), honnan a cétus 22 frt 40 drt kapott, jun. 17-én Kornis Ferenc nejét (Fasc. I. 138.). 1636 szept. 9-én indult külföldre, (Fasc. I. 140.), 1636 okt. 28-án iratkozik be Páduában

²⁵ Jakab Elek: Magyar—lengyel érintkezések. Századok, 1892.

az artisták anyakönyvébe :²⁶ Benedictus Gelei Arkossinus Hungarus, solutis pro consuetudine solvendis, inclytæ nationis Germanicæ consortio nomen suum consecravit A. D. 1636. 28 Octobris. 1638-ban könyvvásárlásra 7 librát és 10 soldit ajándékozott az egyetemnek (124. l.). 1639 szept. 16-án a páduai artisták német nemzetének megbizásából Velencébe utazott az egyetem dolgai ügyében és 20-án indult vissza Páduába. 1639 október 29-én az artisták doktoravatásán a magyar nemzet három prokurátora egyikéül szerepel. Neve két esztendőn át azután is majdnem állandóan szerepel az artisták összejöveleiben. 1639 nov. 2-án beszédet tartott a páduai székesegyházban, mely e címen jelent meg: *Philosophiæ et medicinæ elogium, Pro auspiciis studiorum Athenæi Patavini primordiis, publice in ecclesia cathedrali frequenti lectissimorum hominum consessu dictum, ex mandato Almae Universitatis D. D. Theologorum, Philosophorum et medicorum a B. A. Transylvano: Die 2 Novembris MDCXXXIX. Patavii. Typis Julii Crivellarii, Impressoris D. D. Artistarum Superiorum permissa.*²⁷ 1640 márc. 7-én Páduában előadást tartott, mely nyomtatásban is megjelent, de ma már csupán alábbi hibás címét ismerjük: *Oratio in laudem Sacrosantæ Theologiæ, quam jubente Mag. D. D. Theolog. Philos. et Medicorum universitate, die 7 Martii D. Thomæ Aquinati B. A. Transylvanus, Patavii A. D. MDCXXXIX. Apud Julium Crivellarium impressorem Universitatis Artistarum Superiorum permissu.*

1640 május 20-án az artisták kollégiuma két prokurátorának egyike. 1640 nov. 10-én D. B. Arcossinus Nationis procurator et consiliarius anatomicus. Erről szól e feljegyzés is (Veress. 125. l.): Anno 1640 Nov. 10 . . . conventus privatus . . . Nobilissimum Dominum B. A. nationis procuratorem consiliarium anatomicum eligit. 1640-ben esztendeje letelvén, az artisták következő felíratu táblával örökítették meg nevét: Benedictus Arkosinus Transylvano-Hungarus Anatomicus et Nationis Germanicæ Consiliarius. 1640. (In pariete Univ. Pat. Iscrizioni Univ. Artisti; nel lato della loggia dinanzi l'ingresso della scala sinistra). Egyidejűleg azonban neve a római nemzet proconsiliariusaként is előfordul: 1640. Romana: B. A. Transylvano-Hungarus J. N. G. A. Proc. (In pariete Univ. Pat. Iscrizioni Univ. Artisti). 1640-ben 5 kötetet ajándékozott a páduai egyetemi könyvtárnak. 1641 március 15-én: velencei kiküldetése költségére: Domino procuratori B. A. in legatione

²⁶ A következő adatokat l. Veress E.: A páduai egyetem magyar tanulói.

²⁷ Szabó Károly csak címét ismeri és Árkosi Tegző Benedek név alatt közli. R. M. K. III. 1552.

Venetiis expositas libras 34, nimirum pro victu 9 dierum libr. 34 sol. 14. Junius 6-án: In itinere Veneto pro Domino Arcosino libr. 14. Julius 8-án: Domino B. A. in itinere Veneto ad congratulandum Ill-ri Domino procuratori Pesaro libr. 12. 1641-ben szintén konziliarius volt s neve az artisták előadótermében így van megörökítve: *B. Arcosinus Transylvanus Hungarus Inclytæ Nationis Germanicæ Artistarum Procurator. 1641.* (In pariete Univ. Pat. Iscrizione Univ. Artisti 67.). Ez évben 8 librát és 4 soldit ajándékozott könyvvásárlásra az egyetemnek. 1641 szept. 26-án szerepel utoljára a páduai artisták ülésén és jegyzőkönyvében. 1642-ben a leideni egyetemen van beírva,²⁸ mint 28 éves theológus. 1643 jan. 3-án ismét Velencéből ír, hol az artisták megbizásából a vicesindikátus megerősítését igyekezett kieszközölni. Március végén a velencei főiskolai hatósághoz küldték s április 2-től jun. 14-ig hét levelet küld megbizóinak Velencéből, hol a függőben levő iskolai, illetve kebli ügyeket sikeresen elintézte. 1645 május 5-én érkezett vissza Kolozsvárra, hol május 6-án a főnök így jegyzi be hazaérkezését (Fasc. I. 257.): *D. B. A. in urbem hanc Claudiacam appulit, qui annos 9, exceptis 5 mensibus et 2-bus septimanis abfuit, Veress Endre az 1639—43. évekből 9 latin, 1 olasz levelét és hozzáintézett 4 latin és 1 olasz nyelvű levelet közöl.*

Egyetemi tanulmányai befejezése és 1645 május 5-e közötti időbe esik Bécsben való elfogatása, kiszabadulása, azután Linzben való bebörtönzése, sok szenvedése, melyet saját levelei és kérelme alapján Uzoni-Fosztó így beszél el:

1644 május 9-én, mikor hazatérőben volt, elfogatván, börtönbe vettetett, ahonnan könyörgő levelet ír Őfelségéhez. Értesítették, hogy visszakapja szabadságát, de az országból távoznia kell. Ámde beteg, a börtön levegőjétől lázas, egész testében a beteg Lázárhoz hasonló. És szegény, nincs pénze, ha Őfelsége nem segít, nyomorultan ott pusztul a börtönben. Nem tud orvosságot venni. A börtönfelügyelőnek 7 heti élelem árával tartozik (tehát március 10-e körül eshetett fogságba), többé nem akarja élelmezni s ha nem fizeti ki, még nagyobb veszély fenyegeti. Ha nem fogták volna el, nem volna beteg és nem volna adós. Minthogy pedig Őfelsége a vád főpontjában ártatlannak minősítette, azért ennek következményeiben, a költségekben is kéri felmentését. Ha ezt megkapja s annyira felgyógyul, hogy a nagy útra elszánhatja magát, azonnal útra kel. Hogy mi volt a vád s hogyan szabadult ki, adatok hiánya miatt, nem tudjuk. De egy félév múlva, 1645 januárjában, Linz-

²⁸ Protestáns Egyh. és Isk. Lap, 1888. 14. sz. 438. l.

ben van bebörtönözve. Innen ír — dátum nélkül, de a körülmények szerint ekkor lehetett — egy második levelet Ófelségéhez, melynek tartalma ez: Seneca azt kérdezte tanítványától, Nerotól: Mi a különbség Isten és a fejedelem között? Azt felelte: Az Isten nem téved, sem meg nem téveszthető. A fejedelem, bármilyen jó is, megtéveszthető, de maga nem téved. Úgy sejtí, hogy az ő ügyében Ófelségét megtévesztették. Ügye ez: Wolzogen Kristóf András ügyét Magyarország palatinusa ajánlatára felvállalta s két hónapon át Linzben elintézését sürgette, mikor egy néhány hizelgő az alattvalói hűség ürügye alatt ellene való gyűlöletből és irigységből Ófelsége haragját ellene felszították s hazug vádakkal vizsgálatra hurcolták. Börtönbe vetették, ahol már 4 hete szenved — ítélet nélkül elítélve, minden érintkezéstől eltiltva. Éhség, szomjúság, hideg gyötri már öt napja étel nélkül úgy, hogy majdnem a lelkét adta ki. Térden állva könyörög, szabadítsa ki ez irtózatos büntetésből, engedje meg védelmét, ha erre szükség lesz s addig is adasson neki ételt, mert különben ott pusztul.

1645 jan. 10-én védelmét így adja elé: A fővád ellene az, hogy a minap a fogságból száműzetés mellett kibocsáttatván, Erdélybe ment s onnan visszatérve, megint Ófelsége székvárosába ment, megvetvén a száműzetés parancsát. Értesülvén Ófelsége határozatáról Lengyelországban, először arra gondolt, hogy pátrónusaival az erdélyi fejedelem haragjának lecsillapításáról („mely ellenem már évek óta fellobbant“) levélben tárgyaljon s ha megnyeri kegyét, hazatérjen. De Morvaországban kirabolták, ezért Bécsbe ment, eladta amiye még volt, onnan Pozsonyba, ahol Waylingh Márton fogadta házához. Itt élt egy ideig, de pestis miatt Szentmihályfalvára vonult — Gele város közelében, ahonnan ősei Erdélybe vándoroltak — s ott csaknem négy hónapot töltött, várva, hogy hazamehessen. Hogy közben Erdélyben volt, oda levelet küldött, vagy onnan kapott volna, az tiszta kitalálás. Ellenkezőleg: a mindenütt olálkodó rablók, a közbiztonság és pénz hiánya, elriasztották az úttól. De miért került Ófelsége elé? A tilalom vakmerő megszegéséből? Azért, mert a visszatérés tilalmáról semmit sem tudott. Neki Weinerle úgy adta tudtul Ófelsége határozatát, mikor súlyos betegségben feküdt, hogy visszaadja szabadságát, de *tiltott vallása miatt Ófelsége országaiból el kell mennie*. Hogy visszatérnie nem szabad, arról egy szót sem ejtett, amiből azt következtette, hogy neki, habár Erdélyben született, de Magyarországból származott, mint minden idegen vallású embernek, csak az állandó ottmaradás van tiltva, de nem az ügyek intézése. Ezért többször volt Bécsben, Waylingh ügyei miatt. Weinerlével is többször találkozott, de soha egy szóval sem

mondta, hogy számúzve van. Visszatérésének igazi oka az, hogy látta, hogy a béketárgyalások hosszúra nyulnak, félt a hideg téltől, a ruhátlanságtól s gondolta, hogy a császári sas alatt kellemesebb lesz a dolga, mert az nemhogy széttépné, de szárnyaival befedi. Ha tehát nincs kitiltó rendelet, akkor a feljelentő a bűnös; ha pedig van, arról nem tudott, amiért több hét óta tartó fogságával már túlságosan megszenvedett. Jan. 17-én egy 16 soros búcsúverset (propempticon) írt, melyben a sorok kezdő és végső betűi ezt adják: Ferdinando Tertio Romanorum Imperatori. A következő napon megint egy kérvényt ír a királyhoz, melynek tartalmából értesülünk, hogy Pozsonyban a város pecsétjével lezárt holmiit, javait örökség-hajhászók szét akarják hordani. Kéri Őfelségét, tiltsa meg ezt s tétesse biztonságba valamely közhelyre azokat addig, míg ügye végleg eldől, hogy ne fosszák meg javaitól. Mert sem holt atyja életében, sem az ő tanulmányaiban nem találnak semmit, ami ilyen fenyegetést érdemelne, azonkívül, hogy ő néhány évvel ezelőtt az erdélyi fejedelem palotájában megfordult, ami csekély jelentőségű. Reversalist ad Linzben 1655 jan. 24. dátummal, melyben hivatkozva arra, hogy Őfelsége 1645 jan. 19-én Linzben kiadott rendelettel örökös tartományaiból kitiltotta, fogadja, hogy azonnal távozik s többé oda vissza nem tér. Adatok hiánya miatt nem tudjuk, hogy mi volt a vád, miért vetették börtönbe Bécsben, mikor s hogyan szabadult ki, mit csinált kiszabadulása után a Linzben való bebörtönzésig, mi volt a Wolzogen Kristóf András ügye? Inkább sejtjük, mint tudjuk, hogy vallási és épen 1645-ben a linzi békekötés idejében politikai okok játszottak közre elfogatására és bebörtönzésére. Uzoni méltán mondja: hogy mennyit türt, szenvedett és verejtékezett, azt talán ő maga sem tudná igazán leírni.

Nyolc és fél évig volt künn s Páduában — amint a fennebbiek mutatják — jó hírt és nevet szerzett magának. 1645 május 13-án iktatták be (Fasc. I. 257.). Beszédje: *Somnium, seu phantasma de artium variarum magistris*. A filozófia és orvostudomány magisterének írja magát. 1647 febr. 5-én Bethlen Istvánhoz utazott Husztra (Fasc. I. 270.), ápr. 14-én beszédet mondott Hoffmann Timotheus felett (Fasc. I. 272.). 1661-ben pestisben halt meg. Ugyanekkor 2 püspök halt meg: Beke Dániel és Járai János; két pap: Ravius Mátyás szász és Siedliczky Pál lengyel; négy tanár: Dálnoki Lőrinc lektor és orvos, testvére, Árkosi Ferenc, a szentpéteri kisebb iskola rektora, Enyedi János lektor, kitűnő jámborságú és készültségű férfi; több, mint 400 unitárius polgár és sok-sok városi minden rendű ember.

Székely Sándor (Az unitária vallás története. 157. l.) mondja róla, hogy nagy tudományáért korában csudának tartották.

Művei: *Annotationes ad ideam philosophiae naturalis a Burgersdicio exhibitam.* 1655. (Kézirat.) — *Locorum sacrae scripturae inter trinitarios et unitarios controversorum brevis explicatio.* — Az hétbéli minden napokra irattatott és sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott imádságos könyv, amelyben az imádságoknak előtte vadnak a szentírás szerint való régi, egy igaz vallásról, a kereszténi hitről és annak cikkeleiről és a szent életről való üdvösséges elmélkedések.

1660-ban írta, ami kitűnik a második elmélkedés bevezető szavaiból.

Szent-Ábrahámi alatt a főkonzisztórium 1733 jan. 17-én kimondotta: „Az Árkosi Benedek magyar munkája pedig legyen minden censurára menő atyafival, mely magáé és nem másé legyen; mivel ennek előtte való időkben is imponáltatott volt, hogy minden mester atyafiak leírják, olvassák és tanulják.”²⁹

31. *Killyéni György.* 1635 jul. 14-én felvétetett a tógás társaság tagjává (Fasc. I. 131.), azután kollaborator, a Szilvási úrfiak nevelője; 1639 május 28-án a szentpéteri iskola rektorává tétetett. 1641 jul. 29-én Radecius Mátéval együtt indul külföldre (Fasc. I. 219.), 1642 febr. 13 a leideni egyetemen iratkozott be. Több, mint 3 évig volt künn, Lengyelországon keresztül jött haza 1645 febr. 12-én (Fasc. I. 253.). 1645 márc. 11-én lektorrá választatott „a szokott ünnepélyességek mellett” (Fasc. I. 255). Beszédjének címe: *Literatura fons est omnium bonorum.* 1646 márc. 23-án halt meg. Dészfalvi Miklós szenior magyar, Csiki Dániel prózai, Járai János kötött beszédet mondott (Fasc. I. 265.) felette.

32. *Hoffmann Timotheus.* Honnan származik, mennyi ideig volt lektor, nem tudjuk. 1647 ápr. 14-én temették. A Fasciculus írója „a mi iskolánk igen kegyes és szorgalmas lektorának” mondja. (Fasc. I. 272.). Bohemus János koncióval, Arkosi Gelei Benedek latin, a főnök magyar orációval temették.

33. *Járai János* a J. Sámuel fia. 1646 márc. 23-án iktatták be a tordai rektori állásba. 1647 ápr. 18-án külföldre indult (Fasc. I. 272.). 1651-ben jött haza s jun. 17-én mint lektor ment a tordai zsinatra (Fasc. II. 53.). 1654 áprilisában Dálnoki János utódja lett a papságban. A derzsi zsinaton szentelték fel 10 társával együtt 1654 jun. 21-én, ugyanakkor lett konzisztor.

²⁹ L. Kanyaró Ferenc: Árkosi Benedek korfestő elmélkedései és hazafias imái 1660-ban. Ker. Magvető, 1905.

1655 aug. 19-én plébánussá választották (Fasc. II. 104.) s unitárius és kálvinista szenátorok (ez időben a szenátorok fele-része már kálvinista volt) nagy csoportjától kísérve a piaci nagytemplomban beiktatták. 1661 ápr. 7-én a dézsfalvi zsinat a márc. 7-én meghalt Beke püspök utódjául választotta. Ez a zsinat részben a közeledő ünnepek, részben élelmiszerek hiánya miatt már a második napon szétoszlott, holott máskor a zsinat 4 napig is tartott. Járai az állást nem akarta elfoglalni s csak a papok hosszas kérésének engedve, tette le az esküt. De már ugyanazon év jun. 3-án meghalt. Ezután két évig és majdnem 4 hónapig püspök nélkül volt az egyház. A pestis 1661 okt.-ig tartott, azután törökök és tatárok törtek be, egész Erdélyt fel-dulták, elpusztították, sok foglyot hurcoltak magukkal. A köz-biztonság megszűnt. Zsinatot nem lehetett tartani. A tanulók száma úgy leapadt, hogy 1662 nov.-ében magyar tanuló csak 7 volt, szász 2 (Fasc. II. 190.). Pauli István, a konzisztórium jegyzője, melegen méltató szavakkal parentálta, mint az eré-nyek és kegyesség kiváló példáját, akihez hasonló buzgó és ke-gyes férfi az öregek emlékezete szerint sem volt. A főnök szerint is örök bánatot hagyott maga után a szivekben. (Fasc. II. 172.)

Mint lektor egy rövid fizikai kézikönyvet írt hallgatói részére. Hetedszaki reggeli s estéli könyörgések. Melyekkel a b. e. Solymosi Koncz Boldizsár erdélyi unitárius püspök és azon jó emlékezetű Járai János kolozsvári unitárius plebánus uramék ő kegyelmek éltek. Kolozsvár, Tótfalusi K. Miklós 1695.

34. *Árkosi Tegző Benedek* 1651 jul. 18-án indult külföldre (Fasc. II. 56.). Szept. 19-én iratkozott be Paulival együtt Odera melletti frankfurti egyetemre. 1653 febr. 28-án Leidenben a filo-zófiára 23 éves korában. 1654 aug. 21-én hazaérkezik (Fasc. II. 90.). Pauli még ott maradt. Aug. 29-én papok tanárok, sze-nátorok és nagyszámu polgárság a kollégiumba kísérik és lektornak beiktatják. Székfoglaló beszédje: *De Scylla et Charybdi*, melynek bevezetésében a peregrinálás veszélyeiről és nehé-zégeiről is mondott némelyeket. 1656 dec. 4-én volt az eljegy-zése, 5-én menyegzője Oralt Annával, mely alkalommal a cétus 4 frt 50 dral vett kancsót küldött ajándékba. (Fasc. II. 122.). Uzoni azt jegyzi meg róla, hogy bűvész-mutatványairól csodás dolgot beszéltek korában. Benczédi szerint 1661-ben pestisben halt meg. Uzoni szerint nem ő, hanem Árkosi Gelei Benedek halt meg ekkor. Így olvassuk Székely Sándornál is (id. m. 157.). A Fasc.-ban 1661-ről csak Szebeni Keresztély szász kollabo-rator, Beke Dániel pöspök, Árkosi Ferenc szentpéteri rektor, Járai János plebánus és püspök, a lengyel pap, a szász kántor, megint egy szász kollaborator, Enyedi János, Dálnoki Lőrinc halálát találom feljegyezve, de Tegző nevét nem találtam.

35. *Pauli (Stannarius) István*. 1651 jul. 16-án indul saját költségén külföldre Rákosi Boldizsárral és Árkosi Tegző Benedekkel. Szept. 19-én iratkozott be az Odera melletti Frankfurt egyetemére. 1653 febr. 28-án a leideni egyetemen van Árkosi Benedekkel együtt beiratkozva. 1654 aug. 21-én Árkosi hazajött, de Pauli még ott maradt. (Fasc. II. 90.). A kollégium könyvtárában levő emlékkönyvecskéjébe külföldön jártában tanárai, barátai, ismerősei sajátkezűleg görög, latin és zsidó emléksorokat írtak. Ebből látjuk, hogy járt Frankfurt, Amsterdam, Leiden, Noordwijk (Batavorum), Franequera, Gröningen, Lübeck, Danzig (Gedanum) városokban. 1655 jun. 24-én választották lektornak (Fasc. II. 102.). Beiktató beszédje: *Honesta studia cum honestis moribus nexu indissolubili conjungenda sunt*. 1655 aug. 18-án Frank Ádám plebánus temetésén latinul orált (Fasc. II. 104.). A kozisztórium jegyzőségét vitte 1658 dec. 18-tól 1669-ig. 1661 ápr. 7-én konzisztornak választották, ugyanez év okt. 24-én az elhalt Ravius Mátyás helyére a szász eklézsia papjának, de úgy, hogy a lektorságot is vigye. 1672 november 1-én temették (Fasc. II. 289.).

Munkái: *Tractatus de scripturae controversis inter unitarios et trinitarios*. — *Conciones Latinae*. — K. i. (Németül mondotta el). *Epistola ad Joannem Macranum*. — (A remonstránsok papja volt Bataviában). *Diaphoniae Baumgarthi* (ford. magyarra).

36. *Enyedi (Pellionis) János*. 1656 jun. 14-én az eklézsia költségén külföldre megy Árkosi Ferencsel együtt (Fasc. II. 108.). Az Odera melletti frankfurti egyetemen így van beírva: *Joannes Colosvari Transylvanus*. 1657-ben a leideni egyetemre iratkozott be (Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1888. 14. sz. 438. l.) Árkosival együtt. 1659 márc. 21-én „Enyedy Johannes Hungarus, theol. studiosus” Franequerában tanult. (Történelmi tár, 1886. 794. l.). 1659 okt. 21-én a sok tudományban jártas ifju jeles beszédet tartván nagyszámu polgárság előtt a lektorságba iktattatott (Fasc. II. 155.). 1661 ápr. 7-én a püspökválasztó dézsfalvi zsinaton a disputatio elnöke (Uzoni II, 413.). 1661 jul. 18-án mint rendes lektor és a szentpéteri iskola rektora pestisben meghalt (Fasc. II. 178.).

37. *Árkosi Ferenc*. Együtt ment ki külföldre Enyedi Jánossal az eklézsia költségén 1656 jan. 14-én (Fasc. II. 108.) az Odera melletti Frankfurtba. 1657-ben a leideni egyetemen volt (Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1888. 438. l.), 1659 jun. 17-én Franequerában tanult (Történelmi tár, 1886, 794. l.). 1661 ápr. 19-én pestisben halt meg, mint a szentpéteri iskola rektora és egyben rendes lektor (Fasc. II. 170.).

38. *Coblanyiczky János*. Lengyel származású. 1663 jul.

7-én lett lektor (Fasc. II. 193.). Uzoni-Fosztó Coblangiszkinek, Székely Sándor Koblaginszkynek írja.

39. *Lacovius* (*Lakowszky*, Székely Sándor szerint: *Lakhuszky*) *András*. 1666 jan. 19-én lektornak tétetik. Székfoglalója: *De vera sapientia*. (Fasc. II. 216.) Valószínű, hogy 1668-ban lett a lengyelek papja, mikor Rázmán Péter külföldről hazajött s jun. 16-án lektor lett (Fasc. II. 246.). *Jakab Elek*³⁰ és Uzoni szerint 1672-ben lett a lengyelek papja. *Jakab Elek* azt is állítja, hogy 1666-tól fogva a nagyobbik iskola rektora volt. Meghalt 1691 aug. 1-én, temették 6-án, orált felette Dombai tanár, prédikált Kövendi Nagy Mihály püspök (Fasc. II. 506.). Sírkövét 1885 őszén a köztemetőben felfedezték, lehozták és a templom keleti oldalán helyezték el a *Dávid Ferenc* köve mellé. Sírírata ez:³¹

Hic sepulta jacent membra — Viri pietate ac eruditione clari — Reverendi ac doctissimi Dni — Andreae Lachovii ecclesiae — Polonicae Claudiopoli — Ob veritatem exulantis — Pastoris dissertissimi — Qui in Domino pla- — Cide obdormiit — Anno ut supra — Die VI. Augusti — Aetatis vero suae — LXIV.

40. *Rázmán (Ádám) Péter*. Az eklézsia költségén ment külföldre, 1660-ban a leideni egyetemen van beiratkozva *Frank Ádámmal* és *Márkos Dániellel* együtt. (Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1888. 438. l.). 1663-ban is itt van, neve *Petrus Erasmus Transylvanus Claudiopolitanus*, 21 éves, teológus. 1667-ben Angliában volt.³² 1668 jun. 5-én *Szent-Iváni Dániellel* együtt megérkezik (Fasc. II. 246.) s jun. 16-án a lektorságba (*Szent-Ivánit* a rektorságba) nagyszámú polgárság jelenlétében beiktatták. Beszédje: *De informatione iuventutis*. 1669 május 1-én feleségül vette a lengyel *Vilhelm Dorottyát*. A menyegzőn sok polgár volt jelen, aztán a szenior, *Schyrmer* szász kollaborátor és *Ajtai Basil*. A cétus egy ón kantát adott (*chantarum stanneum*) ajándékba, ára 1 frt 55 dr volt (Fasc. II. 253.). 1672 januárjában orált *Baumgarthus* plebánus felett. *Koncz Boldizsár* püspök az 1673 évi kolozsi zsinatra 12 megvitatandó kérdést tűz ki s *Petrus Adamit*, *Pauli István* szász koncionátor utódját, a kolégium lektorát nevezi ki, hogy feleljen a zsinaton kérdezőknek és ellenvetőknek. Ott is szentelték fel s konzisztornak is ott esküdt fel. Meghalt 1683 szept. 5-én a kolozsvári szász unitárius eklézsia első papjaként ob pchyin pulmoni adhaerentem. (Fasc. II. 389.)

³⁰ Magyar–lengyel érintkezések a XVI–XVII. században. Századok, 1892. 382. l.

³¹ Ker. Magvető, 1885.

³² L. Ker. Magvető, 1888. 33. l.